

ארבע גאולות ותהליך הגאולה

ארבע מצוות עשה נצטוונו בליל הסדר על-ידי אמירה בפה, שתיים או שלוש מן התורה ואחת או שתיים מדברי חכמים, ואלו הן – לפי הסדר:

א. קידוש היום – בדברים ועל היין, לרוב הדעות איננו מן התורה ביום טוב[1], גם בשבת לרוב הדעות יוצאים ידי החיוב מן התורה, בתפילה. אולם המעיין במכילתא[2] ימצא לימוד ברור מן התורה לקידוש היום במועדים מן הפסוק – "אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדם".[3] כלומר, שקוראים בו מקרא – קודש, אלא שאם כך, יכלו ללמוד משם גם את קידוש בשבת, שהרי פסוק דומה נאמר שם תחילה על השבת, ויש מקום ליישב. אמנם בקידוש היום ברגל מקיים בכל מקרה מצווה מן התורה והיא שמחת הרגל, שעיקרה ביין בהעדר מקדש. (מצווה נ"ד בספר המצוות לרמב"ם)

ב. סיפור יציאת מצרים – "...בליל חמישה עשר מניסן בתחילת הלילה, כפי צחות הלשון המספר". (מצווה קנ"ז שם)

ג. ברכת המזון – "ואכלת ושבעת וברכת את ה' א-להיך על הארץ הטובה אשר נתן לך". (דברים ח' י', מצווה י"ט שם)

ד. שירת ההלל – שנסמכה על שירת הים שבתורה – "אמר רב יהודה אמר שמואל: שיר שבתורה, משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהם תקנו להם לישראל, שיהו אמורים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהם, ולכשנגאליהם, אומרים אותו על גאולם". (פסחים קי"ז ע"א)

עוד ארבע מצוות עשה נצטוונו ביום הפסח (י"ד-ט"ו בניסן) בלא דיבור, ואלו הן:

א. לבער חמץ מבתינו ביום י"ד (מצווה קנ"ו שם).

ב. לאכול מצה בליל ט"ו (מצווה קנ"ח שם).

ג. לאכול מרור בליל ט"ו (מדברי חכמים).

ד. לשבות ממלאכות – עבודה ביום ט"ו (מצווה קנ"ט שם).

ועוד ארבע מצוות עשה אחרות (נוסף לשמחת הרגל שהזכרנו, שמקיימים גם בימינו) ממתנות לכל אחד מישראל לכשיבנה בית המקדש ואלו הן:

א. לעלות לרגל (מצווה נ"ב שם).

ב. להראות לפני ה' ברגל (מצווה נ"ג שם).

ג. להקריב קרבן פסח (מצווה נ"ה שם).

ד. לאכול קרבן פסח כהלכתו (מצווה נ"ו שם).

כל אחת מארבע המצוות הראשונות שנצטוונו על-ידי אמירה בפה, תיקנו לה חכמים כוס יין עם ברכה (או ברכות), שבהן נקיים את המצווה, וזו לשון הרמב"ם:

"כל כוס וכוס מארבע הכוסות האלו מברך עליו ברכה בפני עצמה – כוס ראשון אומר עליו קידוש היום; כוס שני קורא עליו את ההגדה (שבסופה ברכת הגאולה); כוס שלישי מברך עליו ברכת המזון; כוס

רביעי גומר עליו את ההלל ומברך עליו ברכת השיר".
(הל' חמץ ומצה פ"ז ה"י)

הרי לפנינו הסבר הלכתי פשוט ומדוייק, מדוע ארבע כוסות ולא חמש (?), שהרי ארבע ברכות של קיום מצווה יש לפנינו, ואין חמש. גם לדעת רס"ג והרמב"ם, שמותר לשתות כוס חמישילומר עליו הלל הגדול (תהילים קל"ו) אולם הוא "איננו חובה כמו ארבע כוסות". [4]

אולם לפי זה יוצר, שאין ארבע הכוסות אלא תוצאה של ארבע הברכות שבהן מקיימים ארבע מצוות באמירה, אולם החיוב לשתות ארבע כוסות של יין בליל הסדר התפרש כחיוב שעומד בפני עצמו, ש'הכל חייבין בו' [5], וכך אמר רבינא:

"ארבע כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצווה"

(פסחים קי"ז ע"ב) [6]

משתמע כאן בפירוש, ששתיית ארבע כוסות היא חיוב בפני עצמו – 'דרך חירות', והן הוסמכו אל הברכות של המצוות, אך אינן טפלות לברכות אלה.

רק כשנברר לנו שחיוב ארבע הכוסות יש מקום לראותו כעומד בפני עצמו אנו מתבקשים לגשת אל הסברו של ר' יוחנן בתלמוד הירושלמי:

"מנין לארבע כוסות? כנגד כנגד ארבע גאולות, שנאמר (שמות ו' ו-ז): "לכן, אמור לבני ישראל אני ה'

א. והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים,

ב. והצילתי אתכם מעבודתם,

ג. וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים.

ד. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים

וידעתם כי אני ה' א-להיכם

המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים"

(פסחים פ"י ה"א)

וכאן הבן שואל שתי שאלות שהן ארבע: מהן 'ארבע גאולות' הללו, שהן שונות זו מזו עד שקבעו כוס לכל אחת לחוד? וכי לא בגאולה אחת מדובר?

ועוד שאלה בפיו – וכי נעלמה חלילה מעיני החכמים הלשון החמישית שבפסוק הבא:

"והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב, ונתתי אותה לכם מורשה, אני ה'"
(שם, פס' ח')

והלא דווקא לפי הפסוקים האלה צריכה היתה כוס חמישית להיות חובה ולא רשות, שהרי אי אפשר לקיים גאולה ממצרים בלי "והבאתי אתכם אל הארץ....!"!

אכן הגילוי הזה של 'ארבע גאולות' מוביל למסקנות מרחיקות לכת:

א. יציאתם הפיסית של בני ישראל 'מסבלות מצרים' נחשבת 'גאולה' בפני עצמה, ויש לה כוס של ברכה בליל הסדר, לדורות עולם.

ב. הצלתם של ישראל גם היא נחשבת 'גאולה' בפני עצמה, ויש גם לה כוס של ברכה בליל הסדר, לדורות עולם.

כך גם לדורות – יציאה מן הגלות והצלת יהודים הן 'שתי גאולות', וגם אם לא הגענו בינתיים ל'גאולה' שלישית ורביעית! אנחנו כבר בתוך הגאולה – זו לא אופציה אלא מציאות, ולא תאוריה אלא עובדות, ולא דור אחד אלא ארבעה דורות!

ג. רק בכוס השלישית אנו מגיעים ללשון 'גאולה', וזה התרחש "בזרוע נטויה ובשפטים גדולים". הציפיה לנס גלוי "ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים" (דברים כ"ו ח), אין בה אפוא כדי לקפח את שתי ה'גאולות' הראשונות – יציאה מן הגלות, והצלת עם ישראל.

ד. רק בכוס הרביעית אנו מגיעים אל התורה, כלומר, להיות לעם ה', ולהיות ה' לנו לא-לוהים, דרך הידיעה (התודעה) "כי אני ה' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים" (שמות ו').

ה. רק בכוס החמישית אני באים לארץ ישראל, אם כחובה, אם כרשות, ואם ככוסו של אליהו. הגאון ר' אליהו מוילנא (הגר"א) כתב שאנו מצפים לבואו של אליהו כדי שיפתור את כל הספקות שיש לנו בתורה ובהלכה ובכלל זה את שאלת הכוס החמישית בליל הסדר. [7] האמת היא שהגר"א כבר פתר בגאונותו את רוב רובם של הספקות שהיו לו בתורה ובהלכה, ונתרו לו רק ספקות בודדים.

הרב יוסף קאפח זצ"ל כתב לעומת זה על מנהג אבותיו, שמעולם לא החסירו כוס חמישית (רשות) כפסק הרמב"ם, והסביר זאת כנגד "והבאתי אתכם אל הארץ..." [8]

הגר"א ניסה לעלות לארץ ואף יצא לדרך עד קושטא, אולם חזר ואמר, שמן השמים מעכבים בעדו [9]. בכך אפשר לראות שיקוף מעשי של הספק שלו ביחס לכוס חמישית של 'והבאתי', שהגאון ר' אליהו לא פתר, ורק אליהו הנביא יוכל לפתור. אולם את תלמידיו שלח לעלות לארץ ישראל כפי שפסק בביאורו לשולחן ערוך, [10], שמצווה לעלות גם בזמן הגלות, כשיטת הרמב"ם הידועה. [11]

תלמידי הגר"א אכן חוללו מפנה רב חשיבות – "ראשית צמיחת גאולתנו" איננה מדינת ישראל אלא עלייתם של תלמידי הגר"א ופועלם להניא 'אתערותא דלתתא' בהקמת השכינה מעפרה, ובפרט בבניין ירושלים. [12] התנועה שהם חוללו היתה בשלב הראשון במהלך 'הגאולה' בדרך הטבע' לפי שיטת הגר"א שהרי הגר"א הוא שביאר שאין כל מעצור בשלוש השבועות שהשביע הקב"ה את כנסת ישראל ביחס לארץ ישראל, אלא רק "שמושבעין שלא יצאו מאליהם לבנות בית המקדש, שושנה שלעילא, עד שיבא". [13]

מאז יצאה לדרך, עברה 'הגאולה' על פי דרך הטבע' מעלות ומורדות, משברים וייסורים, ופעמים רבות כבר הספידו אותה ולעגו לה 'שומרי החומות' אשר מכים את כנסת ישראל ופוצעים אותה. אולם מכל משבר וצרה יוצאת לבסוף קומה חדשה ונוספת בבניין גאולת ישראל.

שנת הת"ר (1840) היתה צפויה על פי הגמרא לדברי ר' דוסא [14] ועל פי הזוהר [15] להיות שנת 'פקידה' והקמת כנסת ישראל מעפר הגלות, והמונים ציפו בה לבוא המשיח. אולם היא הביא לעולם היהודי את עלילת הדם בדמשק ואת חזרת השלטון העותומאני לארץ ישראל. שני הארועים התפרשו בשעתם כאסונות ו'הסתר פנים'. [16] רבים נשברו והתייאשו מן הרעיונות של 'גאולה' בדרך הטבע', וחזרו להסתגר בתוך החומות של היישוב הישן.

אחדים אף המירו דתם, ל"א. אותם דברים קורים גם היום!

רק במבט לאחור היתה שנת הת"ר שנת מפנה היסטורית בתהליכי ה'גאולה'. אולם היה איש אחד מיוחד במינו, שרא נכוחה את התורה ואת המציאות כאחד, והציג לראשונה את תוכנית הפעולה שלמים יחולל אותה ב"ז הרצל, והוא הרב יהודה אלקלעי. הוא היחיד שכתב ששנת ת"ר כשנת פקידה פירושה כל מאה השנים שמת"ר עד תרצ"ט (1840-1939) ובהבזק נבואי מחריד הוסיף כי אחרי שנת ת"ר באה שנת ת"ש, חס ושלום. [17] בשנת הת"ש החלה השואה!

מפעלם הציוני תורני של הרב צבי הירש קלישר ושל הרב יהודה אלקלעי וחבריהם היה כבר הקומה השניה אל אתחלתה דגאולה, חובבי ציון והתנועה הציונית הופיעו רק בשלב השלישי והרביעי, ואז הופיע הראי"ה קוק ברוח קודשו ולימדנו את כל המשתמע מן הקץ המגולה.

הבית הלאומי, שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה לפי הצהרת בלפור ועל יסוד החלטת חבר הלאומים בסן רמו, הוא כבר השלב החמישי, והוא קבע על פי החלטת האומות אתסיום הגלות מבחינת השבועה שלא נמרוד באומות ולא נעלה בחומה (על פי הפרשנות המקובלת, בניגוד להגר"א – כך הבין אחד מגדולי התורה באמת, הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (בעל ה'משך חכמה' וה'אור שמח'), שאמר על החלטת סן רמו: "סר פחד השבועות".

מני אז הצטרפו גם רבים וטובים במחנה החרדי לבניין הארץ, אף שהמשיכו להסתייג מהתנועה הציונית.

בשלב הששי ורק אחרי השואה לאסוננו, קמה מדינת ישראל לעם שרידי חרב, והיא חוללה את קיבוץ הגלויות מארבע כנפות הארץ ועל פי חזונו של נביאי ישראל. זאת תופעה שלא היה לה אח ורע בכל ההיסטוריה האנושית, וגם לא בחיי העם היהודי. ביציאת מצרים ובשיבת ציון מבבל באו היהודים מארץ אחת ובכיוון אחד, ואילו קיבוץ הגלויות של דורנו, שעדיין נמשך והולך, בא מ70 ארצות, ובקנה מידה של מיליוני עולים יהודים, "וגם ערב רב עלה איתם". [18] זהו נס גלוי ולא נס נסתר, נס נסתר מתרחש בתוך החוקיות הטבעית וההיסטורית, אולם קיבוץ גלויות מכל קצות הארץ למדינת – ארץ ישראל הוא דבר שלא נשמע כמובן, אין לו שום תקדים בהיסטוריה, וגם לא יכול להיות לו.

גלויות שלמות פשוט קמו ועלו אחרי קום המדינה, ואחת המרשימות שבהן היתה עליית יהודי תימן, שבאו בהמוניהם, בפשטותם העמוקה והמופלאה. אכן כך כותב לנו הרבה קאפח, שאצלם מעולם לא חדל כוס חמישי, וכך הם נוהגים על-פי הרמב"ם כנגד "והבאתי אתכם אל הארץ", והם אומרים עליו 'הלל הגדול'. עלייתם הנחרצת של יהודי תימן בהמוניהם משקפת באופן מופלא את הלכות הסדר אצלם. ואכן כך ראוי לנהוג בארץ ישראל בזמן קיבוץ הגלויות, כאשר אנו זוכים לפתרון הספק (של אליהו) על לשון 'גאולה' החמישית.

במקביל גם אי אפשר לעצור את פרשת מקרא ביכורים במקום שנקבע מזה דורות, ולא לומר "ויביאני אל המקום הזה" – הלוא המשנה דורשת במפורש:

"ודורש מארמי אובד אבי, עד שגומר כל הפרשה כולה".
(פסחים פ"י)

בבל ובאירופה לא יכלו לומר "ויביאנו אל המקום הזה". כיצד יכולים אנחנו שלא לאומרו, כאשר אנחנו כאן זכינו לישועת ה' הגלויה יותר מכל הדורות כולם?

אמת, טרם הגענו אל התורה, היא הכוס הרביעית, ויש לפנינו דרך ארוכה וקשה, אבל משום כך לא נצטרף אל הלצים ('ראשית צניחת גאולתנו'), ונתחזק באמונתנו.

"כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז' טו)

תבנית הגאולה ממצרים היא גם תבנית וסדר הגאולה האחרונה [19], אלא שגאולה אחרונה תהיה איתנה יותר ויתחולל בה שינוי עמוק בלבבות.

העיקרון הזה מיוסד על דברים המפורשים בתורה [20], דברי הנביאים מלאים בו. [21]

האם יש סתירה (כפי שרבים מדמים) בין גאולה בבת אחת, לבין תהליך גאולה מתמשך, שיש בו מעלות ומורדות, משברים וייסורים? יציאת מצרים מלמדת אותנו שאין כל סתירה. בחצי הלילה פסח מצרים התרחש מהפך של רגע אחד.

מרגע זה ואילך התנהלה תהליך ממושך, כואב ומיוסר, ובכללו 40 שנות מדבר, ואבדן דור שלם במדבר. 480 שנה עברו עד שנבנה הבית לה'. על משמעותה של 'מדוכה זו' ישבו בית שמאי ובית הלל כאשר נחלקו היכן לעצור בהלל שלפני המצה בליל הסדר.

בית שמאי קראו מן ההלל רק פרק ראשון, מפני שתחילת הלילה היתה במצרים עוד לפני רגע הגאולה. רק סמוך לחצות אפשר היה לומר "בצאת ישראל ממצרים", לדעת בית שמאי, מפני שעיקר הגאולה ברגע אחד, לפי תפיסתם (דומים להם כיום, תנועת חב"ד). על זה ענו בית הלל ואמרו, שיציאת מצרים בפועל לא התרחשה בחצי הלילה אלא בחצי היום שלמחרת, ולכן ראוי להזכירה כבר בתחילת הלילה לפי סעודת המצה והמרור –

"עד היכן הוא אומר, בית שמאי אומרים: עד 'אם הבנים שמחה', ובית הלל אומרים: עד 'חלמיש למעינו מים', וחותם בגאולה. אמרו בית שמאי לבית הלל, וכי כבר יצאו, שמזכירין יציאת מצרים? אמרו להם בית הלל אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר, הרי אלו לא יצאו עד שש שעות ביום – היאך אומר הגאולה ועדיין לא נגאלו?!"

(תוספתא פסחים פ"י).

אם כן, בית שמאי הולכים אחרי הרגע המדוייק. בית הלל רואים את התהליך הממושך ואנחנו בעקבותיהם.

[1] ר' מגיד משנה על הרמב"ם הל' שבת פכ"ט כ"ח.

[2] מכילתא יתרו פרק ז'.

[3] ויקרא כ"ג פס' ד'.

[4] הל' חמץ ומצה פ"ח ה"י.

[5] פסחים קח ע"ב.

[6] וראה גם פסחים קט ע"ב, בשינוי קל.

[7] שנות אליהו לפרשת וארא, וע' בספר 'יקר ערך' של הרב יוסף הלוי על 'הערוך', שיצא לאחרונה בישיבת הקבוץ הדתי בעין צורים, עמ' 300, שהראה שהדבר תלוי בגרסה בגמרא: "כוס רביעי [או] כוס חמישי – גומר עליו את ההלל"

[8] ר' בפירושו של הרב קאפח על הרמב"ם בהוצאתו, בהל' חמץ ומצה פ"ח ה"י.

[9] ר' הקדמת בני הגאון לביאור הגר"א לשולחן ערוך, אורח חיים, .

[10] יו"ד סימן רס"ז ס"ק קס"א, ור' בדברי תלמידו ר' ישראל משקלוב, פאת השולחן פ"א ס"ק י"ד.

[11] בהשמטות לספר המצוות, ד'.

[12] ר' על כל זה בספריו של ד"ר אריה מורגנשטרן, ובפרט 'משיחיות וישוב ארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה"ט', יד בן צבי ירושלים תשמ"ה; 'גאולה בדרך הטבע בכתבי הגר"א ותלמידיו', מכלל אורות ישראל, אלקנה תשמ"ט.

[13] סידור הגר"א חלק ב', ירושלים תרנ"א, ליקוטים ע"ד הנסתר על שיר השירים, דף מח ע"ט – האם התנועה לכינון המקדש לקחה בחשבון שהיא יוצאת נגד הכרעת הגר"א?

[14] סנהדרין צט ע"ב.

[15] פרשת וירא, קי"ז.

[16] ר' סוף דבר בספרו של א' מורגנשטרן על המישיחיות ויישוב א"י.

[17] 'שלום ירושלים', כתבי הרב אלקלעי, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ה, כרך א' עמ' 34.

החיבור 'שלום ירושלים' יצא לאור בשנת ת"ר. ראה להלן מאמרנו על 'המהפכה במושג התשובה בתפיסתו של הרב יהודה אלקלעי',

[18] שמות י"ב לח.

[19] ר' הראי"ה קוק, אורות התחיה פ' ל' ועוד.

[20] דברים ל'.

[21] למשל: ישעיהו י"א פס' יא-טז; כ"ג פס' יב-יג; ירמיהו ב' ד'; ל"א א, פס' ל-לג; יחזקאל ל"ו פס' כד-כח; ועוד.